

De restaurator en het cultuurbehoud na het Deltaplan

Pleidooi voor een invloedrijke restaurator in musea

Hans Piena Door het *Deltaplan voor het Cultuurbehoud* lijkt het behoud en beheer van collecties een volwaardige taak in Nederlandse musea te worden. Is dit tijdelijk of zal deze ontwikkeling zich in de toekomst voortzetten? In een aantal Nederlandse musea zijn de materiële voorwaarden gerealiseerd voor een beter beheer en behoud. De reeds geïnvesteerde miljoenen zullen echter hun doel missen als de besluitvorming en de verdeling van verantwoordelijkheden in musea onveranderd blijven. Veel restauratoren proberen hun ideeën over beheer en behoud in de dagelijkse besluitvorming in te brengen. De inzichten van de restaurator kunnen bijdragen aan een evenwichtiger budgettering en prioriteitenstelling om nieuwe achterstanden in de collectie te voorkomen. De realiteit leert echter dat het nog niet zover is.

1. Inleiding

Het merendeel van de Nederlandse musea kampt met grote achterstanden in registratie, conservering en restauratie van de collecties. Tevens zijn er achterstanden in het onderhoud van gebouwen en de klimatisering van depots en tentoonstellingsruimten. Er zou bijna een miljard gulden nodig zijn om deze achterstanden weg te werken. Musea kenden deze achterstanden reeds lang, maar tot voor kort werd er weinig ondernomen.

Het rapport *Rijksmusea* (1988) van de Algemene Rekenkamer bracht de musea en het ministerie van WVC uiteindelijk tot actie. Dit resulteerde in 1991 in het *Deltaplan voor het Cultuurbehoud*. Het plan bestaat uit een inventarisatie en aanpak van achterstanden in registratie en conservering. Op het ogenblik worden in een groot aantal musea achterstanden weggewerkt.

Door dit alles is de positie van de restaurator in een ander daglicht komen te staan. Een groot aantal restauratoren heeft in het kader van het

Deltaplan niet gerestaureerd, maar maatregelen genomen om nieuwe schade aan de collectie te voorkomen. Voor veel restauratoren was het plan een lang gekoesterde droom. Al ver voor het Deltaplan wensten zij een grotere beleidsparticipatie inzake behoud en beheer. Vrijwel nergens is aan deze nieuwe taakstelling vorm gegeven. Na het Deltaplan dreigt de oude situatie terug te komen; musea doen nog steeds weinig met de adviezen van de restaurator. Uit vraaggesprekken¹ en literatuurstudie bleek dat het ministerie van WVC, musea en politici geen actief beleid voeren om deze besluitvorming te verbeteren. Komt dit omdat de betrokkenen een verouderd beeld van de restaurator hebben?

2. Restaureren, van ambacht naar specialisme

historie

Het was tot de jaren zestig niet ongevoel om de restauratie van museale objecten over te laten aan ambachtelijk geschoolde of handige mensen in en buiten het museum. Zo kon het gebeuren dat de lokale timmerman een meubel restaureerde. Binnen de musea liet men soms de technische dienst of handige suppoosten iets repareren. Vaak beperkten deze mensen zich niet tot bijvoorbeeld meubels, maar ontfermden zij zich ook over objecten van textiel, leer of metaal. In grote musea kon men zich meer gespecialiseerde restauratoren veroorloven. Meubelmakers restaureerden meubels, stoffeerdiers restaureerden stofferingen en kunstschilders restaureerden schilderijen.

In de praktijk was de restaurator de ambachtelijke uitvoerder van de wensen van de conservator.² Hij restaureerde wat de conservator aandroeg. Er was weinig overleg over de wijze van restaureren. De restauratie was toereikend als het object er in de ogen van de conservator weer authentiek uitzag.

De hierboven beschreven situatie was nadelig voor de collectie. Door het verschil in scholing en opleiding kreeg de restaurator geen en de conservator wel verantwoordelijkheden aangaande behoud en beheer. Dit had tot gevolg dat men de restaurator pas consulteerde als een object daadwerkelijk kapot was. De staf van de betreffende musea deed te weinig met zijn adviezen.³ Vergaderingen, ook over het behoud van de collectie, werden veelal zonder restauratoren belegd.

Veel restauratoren moesten een groot deel van hun tijd besteden aan tentoonstellingen, veelal werk dat gedaan kon worden door krachten die niet in restauratie waren gespecialiseerd. Uit financieel oogpunt was dit verspilling omdat de staf inefficiënt gebruik maakte van de capaciteiten van de betreffende restaurator.⁴

Ook het heersende ruimtegebrek in de musea speelde een rol.⁵ Veel restauratoren werkten op zolder of deelden de kelder met een verwarmingsketel. De ateliers waren in de regel onvoldoende geoutilleerd en geklimatiseerd om het werk naar behoren te kunnen uitvoeren.

Naast kritiek van de restaurator was er ook kritiek op het werk van de restaurator. Het besef groeide dat verouderingsverschijnselen, gebruikssporen en oude restauraties de geschiedenis van een object weerspiegelden en dat deze geschiedenis onverbreekelijk met het object verbonden was. Veel ambachtelijk geschoolde restauratoren neigden echter naar vervolmaking.⁶ Een meubelmaker die een stoel restaureerde demonteerde de stoel dikwijls volledig, verving gesleten of aangetaste delen en schuurde de oude laklagen en het patin weg tot het blanke hout. Daarna ging er een nieuwe laklaag overheen, conform het schoonheidsideaal van de klant. Hij leverde het meubel af zonder de verrichte werkzaamheden te documenteren.

Door de restauratie verdwenen zo

verouderingsverschijnselen, gebruikssporen en de tastbare bewijzen van eerdere restauraties. De restaurator verving dus het oorspronkelijk materiaal en omdat hij vaak werkte aan onvervangbare objecten, was dit onacceptabel. Een wijze van restaureren waarbij men zoveel mogelijk van het oorspronkelijke materiaal behield, vergde een andere opleiding alsmede onderzoek naar de materialen van het object en naar de materialen die bij de restauratie gebruikt worden.

opleiding restauratoren

Het Centraal Laboratorium verricht sinds 1963 onderzoek naar de materialen van museale objecten en naar methoden en materialen waarmee men het beste kan conserveren en restaureren. Medewerkers volgden in het buitenland opleidingen om op verantwoorde wijze te leren restaureren. In Nederland ontbrak een dergelijke opleiding. Om de groeiende achterstand in restauratie en conservering tegen te gaan richtte het ministerie van CRM in 1978 de Opleiding Restauratoren op.⁷

De hoofdtaak van de Opleiding Restauratoren bestaat uit het verzorgen van opleidingen op HBO-niveau in de conservering en restauratie van meubels en interieuren, van textiel, van glas en keramiek en van papier en boeken. De groepen zijn doorgaans niet groter dan zes tot vijftien mensen en starten in de regel eens in de vier jaar. Op MBO-niveau wordt er een opleiding verzorgd in boek- en papierrestauratie. In samenwerking met de Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL) verzorgt de Opleiding Restauratoren een vijf jaar durende postdoctorale opleiding voor de restauratie en conservering van schilderijen en beschilderde objecten.

Voor de HBO-opleiding besluit de staf op basis van een sollicitatiebrief of een kandidaat aan een introductiedag mag deelnemen. Deze

dag omvat tests op het gebied van scheikunde, vakliteratuur, manuele en visuele vaardigheden. Mensen die met goed gevolg door de testdag komen, worden in een gesprek aan de tand gevoeld over hun achtergrond en hun motieven om restaurator te willen worden. Kandidaten die worden aangenomen, zijn vaak mensen met een VWO-diploma en met relevante ervaring. Een voorbeeld van een specialisatie is de groep Meubel- en Interieurrestauratie. Daar worden theoretische vakken gedoceerd als scheikunde, documentatie, management, biologie, klimatologie, kunstgeschiedenis, stijl-kennis en restauratie-ethiek. De praktijkvakken omvatten onder andere materiaalkennis, het opstellen van een behoudsplan voor een collectie en het restaureren van een groot aantal objecten.

de restaurator nu

Mede onder invloed van de Opleiding Restauratoren en het Centraal Laboratorium is het vak van de restaurator een specialisme geworden. Museummedewerkers en natuurwetenschappers raakten ervan doordrongen dat een verantwoorde restauratie veel specialistische kennis vereist en die bleek alleen te bereiken als een restaurator zich beperkte tot één categorie voorwerpen. De tijd dat een restaurator zich aanprijst op een aantal gebieden is nog niet voorbij, maar zijn geloofwaardigheid neemt daarbij wel af.

De beschreven ambachtelijke restauratie van een stoel zal tegenwoordig anders verlopen. Na observatie schrijft de restaurator eerst een restauratievoorstel dat ter goedkeuring aan de opdrachtgever wordt voorgelegd. Om de restauratie verantwoord te kunnen uitvoeren is onderzoek noodzakelijk. Dit kan bestaan uit het maken van dwarsdoorsneden van de laklagen die vervolgens onder de microscoop worden bestudeerd. Wellicht moet daarnaast de samenstelling van enkele materialen natuur-

wetenschappelijk geanalyseerd worden. Ook kan literatuurstudie naar de herkomst, maker, ouderdom, de wijze van fabriceren, of de oorspronkelijke vorm van het object noodzakelijk zijn.

De behandeling kan bestaan uit het regenereren van de oude lijm zonder dat de stoel volledig gedemonteerd wordt, versleten delen kunnen aangevuld en aangetaste delen geïmpregneerd worden. Lelijke plekken kunnen getouchéerd worden en de oude laklaag kan geregenereerd worden door het oppervlak te behandelen met een zwak oplosmiddel. In tegenstelling tot de ambachtelijke restaurator, probeert de restaurator nu zo veel mogelijk van de stoel te bewaren en zorgt hij dat zijn ingrepen reversibel zijn. Tijdens de restauratie documenteert hij alle handelingen en gebruikte materialen. Zodoende kan men naderhand achterhalen wat er met de stoel is gebeurd. Ook kan men daardoor controleren welke behandeling op den duur een gunstige en welke een ongunstige uitwerking heeft. Naast een andere wijze van restaureren zijn veel huidige restauratoren geschoold in preventieve conservering: maatregelen die verdere schade aan objecten moeten voorkomen. Deze maatregelen kunnen betrekking hebben op de wijze van vervoer, tentoonstellen of opslag in depots.

Richtlijnen voor het functioneren van de restaurator zijn vastgelegd in een ethische code voor restauratoren, in 1992 opgesteld door Veres (Belangenvereniging Restauratoren Nederland). Leden van deze vereniging hebben de code ondertekend en kunnen geroyeerd worden als ze niet naar de geest van de code handelen. Het lidmaatschap van Veres is zodoende een stap op weg naar kwaliteitsbewaking en professionalisering.

herdefiniëring van de positie van de restaurator

Van alle museummedewerkers zien de restauratoren de meeste schade en kennen zij vaak de oorzaak. Uit de vraaggesprekken met verschillende restauratoren bleek dat er in de meeste musea nog maar weinig gedaan wordt met de adviezen van de restaurator.

Tot nog toe bepalen anderen wat er moet worden gerestaureerd en meestal kiest men dan voor recente acquisities of objecten voor tentoonstellingen en bruikleen. Meer inspraak van de restaurator kan ertoe leiden dat de aandacht verschuift naar objecten die werkelijk in een kritieke conditie verkeren.

De restaurator zou ook meer betrokken kunnen worden bij schenking en het afstoten of aankopen van objecten. Op die wijze kan men vaststellen hoe en met welke materialen het object is vervaardigd en in welke conditie het verkeert. Met deze kennis kan een schatting worden gemaakt hoeveel zorg het object in de toekomst zal vragen en of het museum daarvoor de middelen heeft.⁸ Op basis hiervan kunnen keuzen gemaakt worden waardoor collecties tot hanteerbare proporties worden teruggebracht. Tot nog toe bepaalt meestal de conservator of een object aangekocht dan wel afgestoten moet worden. In geen van de publikaties over dit onderwerp komt de positie van de restaurator ter sprake.

De restaurator kan aan de conditie van een object beoordelen of het kan worden uitgeleend. Ook kan hij inschatten of er naast het reguliere behoud tijd vrijgemaakt kan worden voor restauratie ten behoeve van bruikleen.

Helaas wordt de restaurator nog te weinig betrokken bij de besluitvorming aangaande bruikleen. Hierdoor gebeurde het dikwijls dat men objecten uitleende die in een slechte conditie verkeerden. Door het transport gaat het object vervolgens verder achteruit, tenminste dat leert de ervaring.⁹

Een goed opgeleide restaurator kan bijdragen

aan het voorkomen van schade als men hem in een vroeg stadium betreft bij tentoonstellingen, de inrichting van depots, aankopen, schenkingen en bruiklenen. Helaas moet worden vastgesteld dat de musea onvoldoende gebruik maken van de specifieke deskundigheid van de restaurator.

3. Het Deltaplan voor het Cultuurbehoud

voorgeschiedenis

De achterstanden in conservering en restauratie zijn al enige decennia oud. Initiatieven om deze achterstanden aan te pakken vonden weinig weerklank. In de jaren zeventig begon een kleine kring politici en museum personeel plannen te ontwikkelen om aan de hopeloze toestand in depots een einde te maken. In 1976 verscheen de nota *Naar een nieuw museumbeleid*.¹⁰ Een klein deel van deze nota bestaat uit beleidsvoornemens voor een beter behoud van het cultuurgoed. Helaas werden weinig van deze beleidsvoornemens uitgevoerd. In 1980 publiceerden W. Nuyens en M. Verhulst-Bots een onderzoek naar de conditie van de collecties en de genomen maatregelen ter verbetering van de bewaaromstandigheden. De conclusie was dat musea nog steeds te weinig oog hadden voor de conditie van hun collecties. Het advies luidde om het gehele museum personeel cursussen te laten volgen en de collecties regelmatig te laten controleren door een zogenaamde 'roerende-monumentenwacht'.¹¹

Het bleef bij voornemens en de conditie van museale collecties ging verder achteruit. In 1988 stelde de Algemene Rekenkamer in de nota *Rijksmuseum vast dat de toestand in depots erbarmelijk was*.¹² Deze conclusie werkte als een dijkdoorbraak. Het ministerie van WVC maakte plannen voor een grootscheepse inhaalactie: het *Deltaplan voor het Cultuurbehoud*. Er kwam subsidie beschikbaar en voor het eerst werden

er op grote schaal plannen uitgevoerd.

Volgens recente gegevens bedroegen de achterstanden in conservering rond 1990 bij zeventien Rijksmuseum 153,311 miljoen gulden.¹³ Op 1 juli 1993 was 12 procent van de achterstanden ingehaald. Nederland heeft echter meer dan achthonderd musea. De tot nog toe aangepakte achterstanden zijn een topje van de ijsberg. Vooral bij de kleinere niet-rijksmuseum komt de aanpak van achterstanden slecht op gang onder andere omdat men daar slechts 40 procent subsidie krijgt en zelf 60 procent van de kosten moeten dragen.

Naast achterstanden in conservering waren er ook achterstanden in registratie. Nu de registratieachterstanden worden ingelopen, blijkt dat weinig Rijksmuseum wisten hoeveel objecten ze hadden, waar deze objecten zich bevonden en in welke conditie ze verkeerden. Hoewel registratie belangrijk is voor het behoud van de collectie, beperk ik mij in de rest van dit artikel tot de oorzaken van de achterstanden in conservering.

oorzaak van de achterstanden

Vóór de implementatie van het Deltaplan is er vrijwel niets gepubliceerd over de *oorzaak* van de achterstanden. De Algemene Rekenkamer noteerde in het rapport *Rijksmuseum* (1988) dat veel musea de reden voor de achterstanden toeschreven aan gebrek aan personeel.¹⁴ Ook het bestuur van De Nederlandse Museumvereniging (NMV) stelde dat personeelsgebrek een belangrijke oorzaak was.¹⁵ P. Filedt Kok, directeur Beheer en Behoud Collecties bij het Rijksmuseum te Amsterdam, schreef dat de zorg voor de collecties altijd voorop stond, maar dat het geld ontbrak om alle taken naar behoren uit te kunnen voeren.¹⁶ Hoe zwaar wegen deze argumenten?

Er zal waarschijnlijk nooit genoeg geld zijn om alle museale taken op ideale wijze uit te voeren. In die zin blijft geldgebrek altijd een

factor. Maar er moet ook worden vastgesteld dat een aantal musea het beheer en behoud van de collecties onevenredig meer hebben verwaarloosd dan andere taken.

Het argument dat er te weinig personeel was, wordt mijns inziens ook niet altijd juist gebruikt. Omdat het meeste personeel werd ingezet ten bate van wetenschappelijk onderzoek, educatieve projecten of tentoonstellingen, was er altijd te weinig personeel voor het behoud en beheer van de collectie. Wel bestond er tot voor kort gebrek aan geschoold personeel voor deze taken. Daarentegen worden ook nu nog steeds ongeschoolde mensen aangenomen voor behouds- en beheersfuncties.

Wat betreft de werkdruk: er zijn conservatoren die de verantwoordelijkheid hebben over onderzoek, restauratie, conservering, administratie, inrichting en beheer van depots, bibliotheek en fotografie. Deze mensen hebben zeker een te hoge werkdruk. Je kunt deze taken verdelen over meer mensen, maar dat kost geld. Dat geld is er meestal niet, omdat de prioriteiten in de musea bij de presentatie liggen. En daarmee komen we bij een pleidooi voor een andere prioriteitenstelling.

De verwaarlozing van cultuurgoed in musea is mijns inziens voornamelijk veroorzaakt door een prioriteitenstelling waarbij het behoud en beheer van de collectie te laag genoteerd stond.¹⁷ Dit was het resultaat van een verkeerde verdeling van verantwoordelijkheden en een gebrek aan kennis. In de nota *Vechten tegen verval* (1991) schreef de minister: 'De huidige achterstanden in behoud en beheer worden enerzijds veroorzaakt door een gebrek aan middelen, maar zijn anderzijds een weerspiegeling van onvoldoende kennis en aandacht van de museumstaf voor dit deel van hun werk.'¹⁸ Kees Aben, restaurator in het Amsterdamse Stedelijk Museum, verwoordde het zo: 'De

landelijke achterstanden in behoud en beheer zijn veroorzaakt door onkunde bij de mensen die de verantwoordelijkheid hebben gekregen. Conservatoren zijn niet opgeleid om een collectie te beheren en te behouden. Ze heten dan wel conservator maar dat is misplaatst, ze conserveren niets. Het is een titel die niets te maken heeft met wat ze uiteindelijk doen: tentoonstellingen maken.'¹⁹

Zoals eerder opgemerkt besteedden musea een te groot deel van hun budget aan tentoonstellingen, educatieve projecten, publikaties en nieuwe aanwinsten.²⁰ Subsidiënten en musea maten het rendement van subsidies af aan het aantal bezoekers²¹, niet aan de conditie van de collectie. Veel musea lieten en laten objecten voornamelijk restaureren voor tentoonstellingen en uitleen.²² Objecten die niet passen in het tentoonstellingsbeleid, krijgen onvoldoende aandacht, ongeacht hun conditie. Dit betreft vaak een groot deel van de collectie. Men consulteert restauratoren te weinig bij belangrijke beslissingen die de collectie van het museum raken en die grote gevolgen hebben voor de conditie van de collectie.²³ Het behoud van museale collecties lijkt gebaat bij een herdefiniëring van de positie van de restaurator. De aanpak van de achterstanden heeft zich vooralsnog op andere aspecten gericht.

aanpak van achterstanden tot nog toe

Vanaf de start van het Deltaplan in 1991 is in zeventien rijksmuseum hard gewerkt om de omstandigheden te verbeteren waaronder de collectie wordt tentoongesteld en bewaard. Het komt er in het kort op neer dat men de objecten stuk voor stuk inventariseert en de conditie beschrijft. Vaak wordt het object daarna schoongemaakt, eventueel behandeld tegen insecten, geconserveerd en beter verpakt. Om het object weer terug te plaatsen in een klimatologisch verantwoorde omgeving worden oude depots verbeterd, nieuwe depots gebouwd,

UV-licht werende folie tegen de ruiten aangebracht en oude lampen vervangen door UV-arme lampen.

Mede dankzij het Deltaplan kunnen restauratoren in een aantal musea doelgerichte activiteiten ontplooiën ter voorkoming van verdere schade aan de collectie.²⁴ De restaurator begeleidt behoudsmedewerkers²⁵, treft maatregelen ter voorkoming van schade²⁶ en werkt mee aan het verantwoord inrichten van depots. Om het Deltaplan te laten slagen is meer arbeidskracht nodig dan de musea kunnen opbrengen. Het ministerie van WVC besloot allochtonen en langdurig werklozen te werven om achterstanden in behoud en beheer weg te werken.²⁷ Via allerlei regelingen²⁸ stroomden deze mensen de musea binnen en werden op basis van een tijdelijk contract aangesteld als behoudsmedewerkers.

Martijn de Ruijter, restaurator aan het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden, begeleidt bijvoorbeeld dagelijks een aantal van deze tijdelijke medewerkers. Hij acht het inefficiënt om een groep leken vier jaar overal aan te laten snuffelen om ze vervolgens na een korte opleiding de deur te wijzen. Volgens hem is het beter om geld te investeren in gedegen opleidingen en vaste banen. Hiermee is de conditie van de collectie op de lange termijn beter gegarandeerd. Nu dreigen musea over een aantal jaren achter te blijven met te weinig mensen en te weinig kennis om voldoende in behoud en beheer te kunnen blijven investeren.

Om behoud op de lange termijn te garanderen adviseert het Projectbureau voor verzelfstandiging van rijksmuseumale instellingen (PMZ) om een aantal behoudsmedewerkers een vaste aanstelling te geven en vaste personeelsleden mee te laten werken bij het inhalen van de achterstanden, zodat de kennis niet verloren gaat.²⁹

In hun studie aangaande de achterstanden in

musea adviseerden Nuyens en Verhulst-Bots niet alleen scholing voor het lagere personeel: ‘Wellicht is scholing en training van het overige personeel uiterst zinvol om de aandacht voor het behoud te vergroten.’³⁰ Ook de minister vond dat de kennis van zittende en aankomende conservatoren verbeterd diende te worden.³¹

Het is niet efficiënt om alleen scholing te geven aan de lagere echelons binnen de musea, tenminste dat leert de ervaring. Deze mensen kunnen geen bindende adviezen geven. Zij kunnen opdrachten die afleiden van behoud en beheer, ook niet weigeren. Het is daarom zinvol dat ook stafleden scholing gaan volgen. Alleen als de staf goed op de hoogte blijft van behoud en beheer, kan hij een beleid ontwikkelen dat nieuwe achterstanden voorkomt.

De Opleiding Restauratoren en de Nederlandse Museumvereniging verzorgen samen cursussen over aspecten van behoud en beheer. Deze cursussen zijn bedoeld voor het gehele museum-personeel. Het personeel van het Amsterdamse Scheepvaartmuseum heeft als eerste zo’n cursus gevolgd over het omgaan met museale objecten. Hopelijk gaan ook andere museum-medewerkers deze cursussen massaal bezoeken.

Het ministerie van WVC heeft ook een inspectie ingesteld³² die steekproefsgewijs moet controleren of rijksmusea hun collectie onder optimale omstandigheden bewaren, of de collectie overzichtelijk is geadministreerd en hoe men restaureert. De musea moeten de inspectie desgevraagd informeren over bruikleen, schade en verlies.³³

De wijze waarop musea aan de eisen voldoen, laat de minister geheel over aan de musea zelf.³⁴ Als blijkt dat een museum zijn taak inzake behoud en beheer verwaarloost, dan kan het ministerie van WVC subsidie verminderen of zelfs intrekken.³⁵

Controle blijkt echter maar een klein deel van de oplossing en werkt niet preventief. In

plaats van het vaststellen van verwaarlozing moeten er binnen de musea meer permanente oplossingen gevonden worden. Het is geen oplossing om de subsidie te verlagen als een museum niet voldoet inzake behoud en beheer.

Op basis van het bovenstaande kan worden vastgesteld dat een aantal initiatieven bijdraagt aan de verbetering van de huidige bewaaromstandigheden. De bewustwording die hiermee gepaard gaat kan tevens zorgen voor een mentaliteitsverandering. De vraag blijft echter of de hierboven beschreven aanpak nieuwe achterstanden in de toekomst kan voorkomen.

intensivering van bruikleenverkeer.

Het ministerie van WVC pleit ervoor om het bruikleenverkeer tussen musea te intensiveren.³⁶ Het doel is om objecten bij de eigenaar uit de kelder te halen en bij de bruiklenner tentoon te stellen. Op deze wijze maken musea beter gebruik van het Nederlandse cultuurgoed. Bovendien hoopt men objecten uit klimatologisch slechte depots naar betere tentoonstellingsruimten te verplaatsen. Voor de restaurator is deze ontwikkeling echter een extra probleem. Bruikleen vereist om twee redenen vaak restauratie. Ten eerste zijn veel objecten door schade niet toonbaar en te kwetsbaar om te vervoeren. Ten tweede betekent bruikleen transport van het object. Transport is een voornaamste oorzaak van nieuwe schade, in het voorafgaande werd daar al op gewezen.³⁷ In 1988 schreef de Algemene Rekenkamer dat veel musea de achterstanden in restauratie toeschreven aan het feit dat door veelvuldig of ondeskundig vervoer in het verleden de conditie van de kunstvoorwerpen sterk was teruggelopen.³⁸

Intensivering van het bruikleenverkeer leidt ertoe dat de restaurator nog minder tijd krijgt voor het dagelijkse behoud van de collectie en nog meer tijd moet besteden aan objecten voor

bruikleen. De intensivering van het bruikleenverkeer is daarom pas verantwoord als de restauratieachterstanden zijn ingelopen en er extra personeel beschikbaar is om in te zetten voor restauratie ten behoeve van bruikleen, zonder dat het reguliere behoud daaronder te lijden heeft. Het lijkt voorlopig beter dat de museumbezoeker naar het cultuurgoed toekomt en dat men wacht met het verslepen van cultuurgoed tot de achterstanden op een verantwoorde manier zijn weggewerkt.

het Deltaplan is tijdelijk

Binnen de musea hebben steeds andere zaken prioriteit gekregen: wetenschap, openbaarheid, educatieve projecten, presentatie et cetera.³⁹ Het is maar de vraag of de recente aandacht voor conservering een permanent karakter heeft. M. Kirby Tally jr., projectleider voor Conservering en Restauratie van het ministerie van WVC: ‘Als het Deltaplan zijn doel heeft bereikt, bestaat het gevaar dat het leven in de musea zijn oude loop herneemt met veel aandacht voor wetenschap, tentoonstelling, educatie en aankopen, wat ten koste gaat van de conservering.’⁴⁰ Deze stelling wordt onderbouwd door een onderzoek naar de gevolgen van de verzelfstandiging van musea. Door deze ontwikkeling worden musea, meer dan voorheen, afhankelijk van eigen inkomsten.⁴¹ Marketing, presentatie en promotie zullen steeds belangrijker worden, hetgeen impliceert dat de taakstelling en het uitgavenpatroon zich wijzigen.

De voorspelling van M. Kirby Tally jr. hoeft niet uit te komen als de besluitvorming binnen musea verandert. Schade kan volgens het ministerie van WVC op de lange termijn voorkomen worden door het eenduidig vastleggen van de verantwoordelijkheid voor het materiaal-beheer binnen de instellingen, het aanpassen van de formatie — eventueel door herschikking — en het verhogen van conserveringsbudget-

ten.⁴² In de tussentijdse evaluatie van oktober 1993 is nog weinig te lezen over het eenduidig vastleggen van verantwoordelijkheden.⁴³ In die zin is de besluitvorming binnen musea tijdens het Deltaplan onvoldoende verbeterd om nieuwe achterstanden te kunnen voorkomen.⁴⁴

4. Pleidooi voor een andere besluitvorming

beleidsparticipatie van restauratoren

De Nederlandse musea staan op een punt waarop een aantal ervaringen samenkomen. Ten eerste worden in steeds meer musea materiële voorwaarden gerealiseerd voor een beter cultuurbehoud: geklimatiseerde depots en tentoonstellingsruimten. Ten tweede zijn overheid en musea overtuigd geraakt dat het behoud en beheer van museale collecties een andere organisatie vergt. Ten derde zijn er gespecialiseerde restauratoren opgeleid die onderlegd zijn in preventieve conservering. Tijdens de implementatie van het Deltaplan is gebleken dat dergelijke restauratoren een goed instrument kunnen zijn bij het voorkomen van nieuwe achterstanden. Deze constatering leverde argumenten voor een herdefiniëring van de functie van restaurator.

De nieuwe infrastructuur ten behoeve van behoud en beheer is alleen levensvatbaar als mensen die geschoold zijn in behoud en beheer, onder wie restauratoren, ook beslissingsbevoegdheden krijgen. Het lijkt verstandig dat de staf van de Nederlandse musea meer dan voorheen een afspiegeling wordt van een aantal gelijkwaardige taken: behoud, beheer, presentatie en onderzoek. Als restauratoren bijvoorbeeld deelnemen aan stafvergaderingen, kunnen zij effectiever bijdragen aan een evenwichtiger budgettering en prioriteitenstelling.

In de Verenigde Staten is het behoud en beheer meer dan hier geïntegreerd in het dagelijkse beleid van de musea. De restaurator staat in de

praktijk meestal op gelijk niveau met de conservator. Het advies van de restaurator wordt ingewonnen bij alle beslissingen die direct gevolgen kunnen hebben voor de conditie van het object, maar ook bij aankopen of vervreemden. De aanbevelingen van de restaurator wegen even zwaar als die van de conservator.

In Nederland is verdeeld gereageerd op deze werkwijze. Positief was Antoinette van Dorsen, stafmedewerker aan het Nederlands Scheepvaartmuseum na een cursus in de Verenigde Staten over behoud en beheer.⁴⁵ Zij vindt dat de verbetering van de interne organisatie van Nederlandse musea even belangrijk is als het scheppen van betere bewaaromstandigheden. Volgens Nicole Ex daarentegen, kunsthistorica en auteur van het boek *Zo goed als oud: de achterkant van het restaureren*, staat sommige Nederlandse museumdirecteuren het schrikbeeld voor ogen van de situatie waarin één restaurator zoveel macht heeft dat deze en niet langer de directeur het beslissingsrecht heeft over bruikleen.⁴⁶ Cor van Horne denkt er anders over. Hij is hoofddocent Meubel- en Interieurrestauratie aan de Opleiding Restauratoren en werkte lange tijd als hoofd van de afdeling meubelrestauratie in het Philadelphia Museum of Art: 'De besluitvorming in de Amerikaanse musea is geen exponent van een machtsstrijd, maar eerder een pragmatisch gebruik van menselijk en materieel kapitaal. Hierdoor vervult de restaurator een belangrijke rol bij het beschermen van de collectie.'⁴⁷

Er zijn vrijwel geen Nederlandse restauratoren die functioneren als collegae in de Verenigde Staten. Een uitzondering is wellicht Ella Hendriks, hoofd van de afdeling schilderijenrestauratie in het Frans Halsmuseum te Haarlem. Haar adviezen aan gaande beheer en behoud wegen in een vroeg stadium mee in de beleidsvorming, mede omdat

de directie daar het belang van inziet. Zij woont stafvergaderingen bij en er wordt van haar verwacht dat ze adviezen schrijft inzake bruikleen. Ze kan steeds meer bijdragen aan een optimaal beheer en behoud.

beleidsplan conservering

Beleidsplannen kunnen goede instrumenten zijn voor musea en de inspectie voor behoud en beheer van de collectie. Voorlopig zijn de meeste musea volop bezig met of nog niet begonnen aan het inhalen van de achterstanden. Als de bewaaromstandigheden eenmaal acceptabel zijn, lijkt het zinvol dat ieder museum weet hoeveel het in regulier onderhoud moet investeren. Met de ervaringen uit het Deltaplan kan een museum beleidsplannen opstellen waarin het reguliere behoud is vertaald in geld, uren en deskundigheid. Enige musea zijn al begonnen met het opstellen van een dergelijk beleidsplan.⁴⁸ Zodoende kan men sneller signaleren of er weer achterstanden dreigen te ontstaan door tentoonstellingen, verbouwingen, aankopen of educatieve projecten.

Ter illustratie: als een museum een kast wil kopen, lijkt het verstandig dat het, naast de prijs, een aantal zaken in overweging neemt: hoeveel geld, tijd en menskracht kost de restauratie van de kast; wat kost het behoud van de kast per jaar, de geklimatiseerde ruimte, het periodiek onderhoud, de controle op en bestrijding van biologische aantasting, de te verwachten restauraties op de lange termijn, het vervoer, de registratie, et cetera.

Aan de hand van deze gegevens kan men inschatten of er naast het reguliere behoud nog geld, ruimte en deskundigheid is om de kast te kopen, presentabel te maken en te behouden. Dit kan ertoe leiden dat men de kast niet koopt of dat men een aantal objecten afstoot om middelen voor de kast vrij te maken.

Dergelijke overwegingen lijken ook relevant bij schenking, bruiklenen of bij de organisatie

van een tentoonstelling. Alvorens een tentoonstelling te plannen lijkt het verstandig om in overleg met de restaurator een aantal dingen duidelijk te krijgen: welke van de gewenste objecten zijn niet presentabel of tentoonstellingsbestendig; hoeveel geld, tijd en menskracht kost het om alle gewenste objecten presentabel en tentoonstellingsbestendig te maken? En, als laatste, is er geld, personeel en deskundigheid beschikbaar voor de tentoonstelling zonder dat het reguliere behoud daaronder te lijden heeft?

Wellicht blijkt het na deze afweging verstandiger dat de tentoonstelling later, in een andere vorm of misschien zelfs niet gehouden wordt.

Wil de investering van het Deltaplan op de lange duur effect hebben, dan zal de verdeling van verantwoordelijkheden in de musea moeten veranderen. Een nieuwe infrastructuur voor behoud en beheer is alleen levensvatbaar als mensen die daarin geschoold zijn ook werkelijk beslissingsbevoegdheden krijgen. Een suggestie is om de beleidsparticipatie van restauratoren te vergroten. Zij zouden in een vroeger stadium betrokken moeten worden bij beslissingen die de collectie raken. Ten tweede lijkt het verstandig als restauratoren bijdragen aan het opstellen van beleidsplannen inzake beheer en behoud. De thans gevolgde aanpak van het *Deltaplan* voorziet hier niet in. Tot nog toe is door het ministerie van WVC en musea nog te weinig gestalte gegeven aan een betere besluitvorming en een herverdeling van verantwoordelijkheden.

5. Samenvatting

Er bestaat in de Nederlandse musea een grote achterstand in de conservering van collecties. De meeste Nederlandse musea hadden tot voor kort weinig aandacht voor conservering. De staf bestaat veelal uit kunsthistorici, geologen, archeologen, geschiedkundigen, antropologen, en/of industrieel vormgevers. In die hoedanig-

heid hebben ze de verantwoording over behoud, beheer, onderzoek, presentatie en publikatie. De achterstanden zijn voornamelijk ontstaan doordat deze academici de verantwoordelijkheid kregen over behoud en beheer zonder daarin geschoold te zijn. Het gevolg was dat de bewaarmstandigheden onvoldoende waren en dat er op een onverantwoorde manier met de objecten werd omgegaan. De conditie van de collectie ging bovendien achteruit omdat de restaurator een groot deel van zijn tijd moest werken aan tentoonstellingen, recent aangekochte objecten of bruiklenen. De restaurator kwam niet toe aan het reguliere onderhoud van de collectie en zodoende werd er eenzijdig gebruik gemaakt van zijn professionele capaciteiten en deskundigheid. Doordat er weinig aandacht was voor het voorkomen van schade werd het werk van de restaurator bovendien vaak snel tenietgedaan. De conservator was verantwoordelijk voor het behoud en beheer van de collectie. Stafvergaderingen, ook over het behoud van de collectie, werden veelal zonder restauratoren belegd. Men consulteerde de restaurator pas als de schade een feit was.

De opleiding van restauratoren heeft inmiddels veel zaken radicaal veranderd. Naast het 'terughoudend' restaureren wordt men ook onderwezen in het voorkomen van schade. Dit nodigt de restaurator uit om verder te kijken dan het restauratieatelier. Zij willen zeggenschap bij het tentoonstellen, vervoeren en opslaan van objecten, maar de interne organisatie is daar vaak nog niet op ingesteld. Wel is op tijdelijke basis al veel mogelijk gebleken. Met name in de rijksmusea hebben een groot aantal restauratoren in het kader van het Deltaplan meegewerkt aan het verbeteren van de omstandigheden waaronder collecties worden tentoongesteld en bewaard.

Nu de materiële voorwaarden voor een beter behoud en beheer in belangrijke mate zijn gerealiseerd, is een betere organisatie extra

belangrijk. Wil de investering van het Deltaplan op den duur effect hebben, dan zal er binnen de Nederlandse musea nog het een en ander moeten veranderen. Mijns inziens zal op de lange termijn alleen een herziening van verantwoordelijkheden binnen het museum bijdragen tot beter cultuurbehoud.

Nieuwe achterstanden kan men voorkomen als de conserveringsplannen worden opgesteld en uitgevoerd door mensen met beslissingsbevoegdheid op basis van werkelijke deskundigheid. Restauratoren zouden bij het opstellen en uitvoeren van conserveringsplannen een belangrijke bijdrage moeten en kunnen leveren. Daarnaast is het noodzakelijk dat restauratoren in een vroeger stadium betrokken worden bij beslissingen die de collectie raken zoals tentoonstellingen, bruiklenen en aankopen. De participatie op beleidsniveau van de restaurator is geen *deus ex machina*, maar kan wel een belangrijke bijdrage leveren aan het voorkomen van nieuwe achterstanden. Tot nog toe is noch door het ministerie van WVC noch door musea voldoende gestalte gegeven aan een besluitvorming en een herverdeling van verantwoordelijkheden waarin de restaurator een passende stem heeft.

Noten

1. Vraaggesprekken zijn gevoerd met medewerkers van de Boekmanstichting, de Opleiding Restauratoren (OR), musea, het Projectbureau voor verzelfstandiging van rijksmuseale instellingen (PMZ), het Centraal Laboratorium voor onderzoek van voorwerpen van kunst en wetenschap (CL) en provinciale museumconsultanten.
2. P.F.J. Obbema. 'Restauratie-ethiek en hiërarchie (vervolg)', VI. De rol van de conservator'. In: *De restaurator*, 1984, jrg. 14, nr. 2, p. 354.
3. W. Nuyens en M. Verhulst-Bots. *Het behoud van culturele voorwerpen*. Tilburg, 1980, pp. 83-84. W. Smit. 'Restauratie-ethiek en hiërarchie'. In: *De restaurator*, 1984, jrg. 14, nr. 1, p. 333. *Rapport Rijksmusea*, Stuknr. 20697, nr. 2, 's-Gravenhage, Algemene Rekenkamer, 19 september 1988, p. 14.
4. W. Nuyens en M. Verhulst-Bots. Op cit. p. 84.

5. Ibid, p. 83.
6. A. van Dorssen. 'Ethiek en restauratie: het gaat niet om een mooi opgepoetst model'. In: *Museumvisie*, 1992, nr. 3, pp. 110-112.
7. W. 't Hooft. 'Opleiding Restauratoren: zorg voor collecties vraagt om meer onderwijs'. In: *Museumvisie*, 1992, nr. 2, p. 75.
8. *Naar een nieuw museumbeleid*. Rijswijk, ministerie van CRM, 1976, pp. 39 en 79.
9. *Rapport Rijksmusea*. Op cit. pp. 14-15.
10. *Naar een nieuw museumbeleid*. Op cit.
11. W. Nuyens en M. Verhulst-Bots. Op cit. pp. 93-94.
12. *Rapport rijksmusea*. Op cit.
13. *Het tijl gekeerd: tussentijdse evaluatie van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud van de rijksmuseale instellingen*. 's-Gravenhage: Projectbureau voor verzelfstandiging van rijksmuseale instellingen (PMZ), 1993, p. 11.
14. *Rapport rijksmusea*. Op cit. p. 12.
15. Bestuur Nederlandse Museum Vereniging. 'Reactie op de nota Kiezen voor kwaliteit kost geld'. In: *Museumvisie*, nr. 4, 1990, pp. 135-136.
16. J.P. Filedt Kok. 'Verzamelen: nieuwe fondsen nodig voor oude kunst'. In: *Museumvisie*, 1992, nr. 1, pp. 11-15.
17. W. Nuyens en M. Verhulst-Bots. Op cit. p. 75.
18. *Vechten tegen verval: de uitvoering van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud*. Stuknr. 21.965, nr. 7, Rijswijk, 4 december 1991, p. 26.
19. Mondelinge mededeling. Zie ook: K. Aben. 'Emancipatie restaurateur in belang van cultuurbezit'. In: *NRC Handelsblad*, 15 november 1990.
20. M. van der Sterre. 'Behoudsmedewerker: vernieuwer aan de basis'. In: *Museumvisie*, 1993, nr. 2, pp. 76-78.
21. M. Kapteijns en J. Dohmen. 'Vervelfstandiging rijksmusea: de overheid als klant'. In: *Museumvisie*, 1992, nr. 3, p. 101.
22. W. Smit. 'Restauratie-ethiek en hiërarchie'. In: *De restaurator*, 1984, jrg. 14, nr. 1, p. 333. *Rapport Rijksmusea*. Op cit. p. 14.
23. W. Nuyens en M. Verhulst-Bots. Op cit. Tilburg, 1980, p. 83.
24. M. de Ruijter. 'Grote schoonmaak in het Rijksmuseum voor Volkenkunde'. In: *Museumvisie*, 1993, nr. 4, pp. 166-169.
25. Voor een omschrijving van de functie van behoudsmedewerker, zie: M. van der Sterre. 'Behoudsmedewerker: vernieuwer aan de basis'. In: *Museumvisie*, nr. 2, 1993, pp. 76-78.
26. De schade die objecten reeds hebben opgelopen blijft veelal bestaan. Daarbij komt dat schade niet in te halen is. Schade kan gemodificeerd worden om een object minder kwetsbaar of toonbaar te maken, maar de schade blijft. Een kroonlijst die door ongedierte is vermolmd kan geïmpregneerd of deels vervangen worden, maar de oorspronkelijke kroonlijst is er niet meer. Een verteerde gobelin kan gedoubleerd worden, maar grote delen van het oorspronkelijke weefsel zijn daarmee verdwenen.

Hans Piena

was in 1994 vierdejaars student Meubel- en Interieurrestauratie aan de Opleiding restauratoren te Amsterdam

27. *Deltaplan voor het cultuurbehoud, onderdeel: Plan van aanpak achterstanden musea, archieven, monumentenzorg, archeologie*. Rijswijk, juli 1990, p. 23. *Vechten tegen verval: de uitvoering van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud*. Stuknr. 21.965, nr. 7, Rijswijk, 4 december 1991, p. 26.
28. Kader Regeling Arbeidsvoorziening (KRA), Baanvak Amsterdam of Jeugdwerk Garantieplan.
29. *Het tijl gekeerd: tussentijdse evaluatie van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud van de rijksmuseale instellingen*. Op cit. pp. 19 en 22.
30. W. Nuyens en M. Verhulst-Bots. Op cit. p. 39.
31. *Kiezen voor kwaliteit: beleidsnota over de toegankelijkheid en het behoud van het museale erfgoed*. Stuknr. 21973, nr. 1, Rijswijk, 21 december 1990, p. 20. *Vechten tegen verval: de uitvoering van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud*. Stuknr. 21.965, nr. 7, Rijswijk, 4 december 1991, p. 26.
32. *Wet verzelfstandiging rijksmuseale diensten*, 22771. Nr. 3, Bijlage 2, art. 4, 's-Gravenhage, 1992, pp. 23-27.
33. *Vervelfstandiging Rijksmuseale diensten, Memorie van Toelichting*. Stuknr. 22771, nr. 3, 's-Gravenhage, 1992, pp. 25.
34. *Kiezen voor kwaliteit: beleidsnota over de toegankelijkheid en het behoud van het museale erfgoed*. Stuknr. 21973, nr. 1, Rijswijk, 21 december 1990, p. 11.
35. *Algemene maatregel van bestuur, houdende regels met betrekking tot het verstrekken van subsidies en specifieke uitkeringen ten behoeve van culturele uitingen*. 's-Gravenhage, 21 juni 1993, art. 17. *Wet verzelfstandiging rijksmuseale diensten*. Stuknr. 22771, nr. 5, 1 december 1992, p. 7.
36. 'Ruil en bruikleen essentieel voor collectiebeleid musea, Minister Brinkman op ICOM-wereldconferentie'. In: *Staatscourant* 168, 30 augustus 1989, p. 4. R. J. Willink. *Nota Nederlands cultuurbeleid en Europese eenwording, museaal beleid. Studies verricht in opdracht van het Directoraat-Generaal Culturele zaken*. 1989, pp. 27-28. *Kiezen voor kwaliteit: beleidsnota over de toegankelijkheid en het behoud van het museale erfgoed*. Stuknr. 21973, nr. 1, Rijswijk, 21 december 1990, pp. 16-17 en 39.
37. *Rapport Rijksmusea*. Op cit. p. 16.
38. Ibid, p. 14.
39. D. Elshout. 'Museumbeleid nader belicht, beheer, behoud en toegankelijkheid'. In: *Kunst en overheid: beleid en praktijk*. Amsterdam, 1990, pp. 293-310.
40. H. Vos. 'Een Jan Steen kopen is leuker dan een verdouwingstafel'. In: *Tretpunt*, nr. 18, 1991, pp. 4-5.
41. C. van Katwijk. 'Vervelfstandiging en de gevolgen: flexibeler personeelsmanagement'. In: *Museumvisie*, 1992, nr. 4, pp. 137-139.
42. *Bedreigd cultuurbezit, Deel 1, Inventarisatie van achterstanden in collectiebeheer en behoud bij musea en rijksarchieven*. Rijswijk, 1990, p. 31.
43. *Het tijl gekeerd: tussentijdse evaluatie van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud van de rijksmuseale instellingen*. Op cit.

44. A. van Dorssen. 'Preventieve conservering: nog een lange weg te gaan'. In: *Museumvisie*, 1993, nr. 2, pp. 79-81.
45. Ibid, pp. 79-81.
46. N. Ex. *Zo goed als oud: de achterkant van het restaureren*, Amsterdam 1993, p. 137.
47. C.L.M. van Horne. 'Ingezonden brief: de achterkant van het restaureren'. In: *Museumvisie*, 1994, nr. 1, p. 44.
48. *Het tij gekeerd: tussentijdse evaluatie van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud van de rijksmuseuminstellingen*. Op cit. p. 22.

Bibliografische gegevens

Piena, H. (1994) 'De restaurator en het cultuurbeleid na het Deltaplan: pleidooi voor een invloedrijke restaurator in musea'. In: *Boekmancahier*, jrg. 6, nr. 20, 166-177.